

Contribuții la elucidarea termenului de barabă și momârlan¹

Gălațan Dumitru Jieț

Vechii jieni. *Vechii locuitori de baștină ai Văii Jiului, crescători de animale din moși strămoși au purtat numele de jieni. Până la apariția termenului de momârlan, prin definiția de jieni se includeau acei locuitori de vatră din vecinătatea albiilor celor două Jiuri, de Est și de Vest din Țara Jiurilor. Ocupația de căpetenie a acestora a fost creșterea animalelor, cu predilecție a ovinelor.*

Denumirea de jieni se pare că a fost statornicită de către locuitorii oieri din Țara Hațegului, de către oierii din Mărginimea Sibiului și de oierii novăceni care, venind frecvent în contact cu păstorii din Valea Jiului, vara în munții Parâng, Lotru și Șureanu precum și pe perioada transhumanțelor, au dorit individualizarea acestora.

Prezența oierilor petrileni, alături de cei din Mărginimea Sibiului în munții Șureanu este atestată documentar încă de la începutul secolului al XV-lea când Mihai I, fiul lui Mircea cel Bătrân, confirmă la 5 iunie 1418 privilegiul pe care-l dăduse părintele său (care a domnit în perioada 23 septembrie 1386 – 31 ianuarie 1418) cu privire la drepturile românilor de peste munte să-și pască turmele în munții și câmpiile Țării Românești. Acești vechi români de peste munte sunt urmașii dacilor redați cu turmele lor de oi pe Columna lui Traian.

Începutul exploatării cărbunelui în Valea Jiului. *Traiul liniștit al jienilor, dus după percepțiile strămoșești moștenite de la daci, același timp de secole, a fost zdruncinat odată cu prospectarea și exploatarea cărbunelui în jurul anilor 1840-1850, exploatare făcută inițial la Petrila printr-o „carieră” la suprafață în Dealul Negri. Odată cu începutul exploatării cărbunelui au fost aduși, după cum se știe, lucrători din întreg Imperiul Austro-Ungar, mai ales dintre cei care aveau experiență în domeniul mineritului.*

Valea Jiului a devenit un adevărat furnicar, un Turn Babel al limbilor vorbite și al religiilor precum și al etniilor. Nou veniții nu mai erau oameni de vatră, nu se mai ocupau cu creșterea animalelor, fiind etichetați de către băștinași ca și venetici. Termenul de jian nu-i mai definea și pe aceștia. Numele de jian (locuitor din Țara Jiurilor) nu s-a pierdut pentru autohtoni niciodată. Tot timpul ei s-au numit jieni, au purtat acele straie albe, pitorești, țărănești și și-au văzut de animalele lor.

Fără un scop anume, ci legat doar de o pură coincidență în acea perioadă au apărut termeni noi care au definit cele două categorii de locuitori de atunci barabe (pentru nou veniți) și momârlani (pentru oamenii de vatră).

Barabele. *Localnicii le-au spus celor nou veniți, adică muncitorilor din minerit: barabe. Prin barabe, localnicii înțelegeau un străin, un venetic, un om*

¹ Text publicat pentru prima dată în forma definitivă în Ziarul Văii Jiului din 27 mai 2016 al cărui colaborator permanent este autorul.

sărac, după gândirea de atunci, adică un om care nu avea animale, nu producea nimic în gospodăria proprie, cumpărând tot ceea ce era necesar traiului său și al familiei, de la magazine. Prin natura muncii lor, aceștia le tulburau liniștea localnicilor, ba chiar mai mult, le luau terenurile pentru exploatarea cărbunelui, le tăiau pădurile pentru a folosi lemnul în industria minieră. Într-un cuvânt, atentau la avutul jienilor.

Originea termenului de barabă a fost explicată în mai multe feluri:

- *S-a presupus că ar fi derivat din cel de ban-arbaiter, lucrător la căile ferate;*

- *Numele inginerului silezian care a proiectat și construit calea ferată Simeria – Petroșani ar fi fost Walter Barabek. Tronsonul Simeria – Petroșani a fost dat în folosință în anul 1870, iar cel Petroșani – Lupeni în anul 1899;*

- *Întrucât numele unui antreprenor al întreprinderilor miniere și de construcții se numea Barabaș, s-a presupus că angajaților acestuia localnicii le-ar fi spus barabe;*

- *Nu au lipsit nici ipotezele hazlii, cum că numele le-ar veni de la mâncători de barabule (cartofi).*

Preotul Jura Păun Marcu a susținut o ipoteză interesantă și mai puțin cunoscută privind originea termenului de barabă pe care o prezentăm în rezumat.

Fiind mână de lucru necalificată ieftină, industriașii deschizători de mine au adus în Valea Jiului pentru lucrări necalificate o serie de loturi de pușcăriași sub pază din închisorile austro-ungare. Aceștia erau folosiți la săpăturile de fundații, la șanțuri, la demolarea gospodăriilor expropriate de la localnici etc. Austriecii îi numeau „Barauber” – adică hoți din construcții, ungurii le ziceau „baraber” – cu sensul de om de nimic, italienii îi numeau „barabbe” – cu înțelesul de răufăcători, de vagabonzi.

Localnicii ar fi împrumutat cuvântul din gura italienilor zicându-le „barabe”. Această denumire s-a extins de la pușcăriași la toți cei care veniseră să se căpătuiască în acest „el dorado jian”, cum îl numește pr. Jura, mai ales cu muncă puțină. Neîncrederea localnicilor în „venituri” și „negreți” (după costumație) i-a clasat pe toți străinii sub denumirea de barabe.

- *Din informațiile pe care le-am cules din lumea apusenilor, de la moși, înclin să cred că termenul de barabă a fost încetățenit de MOȘII FORESTIERI care au venit în perioada deschiderii minelor pentru a lucra în acest domeniu, al exploatării și prelucrării lemnului, în care erau neîntrețuți. Acești forestieri moși „au adus porecla cu ei”, după cum înșiși afirmau că plecaseră în „bărăbie” (deci nu în bărăbime). Procesului respectiv de plecare îi spuneau bărăbie iar lor își spuneau „barabe”. Termenul a fost cunoscut în zona Câmpeniului cu mult înainte de anii 1840-1850 când a apărut în Valea Jiului. Termenul odată ajuns în Valea Jiului a fost extins asupra tuturor celor nou veniți aici, asupra străinilor, deci. Înclin să cred că moșii au fost nași de botez al termenului de barabă, care a fost apoi generalizat pentru toți străinii care s-au așezat vremelnic sau pentru o perioadă mai lungă pe teritoriile locuite de jieni.*

Momârlanii. Cât privește termenul de momârlan apărut cam în aceeași perioadă, părerile au fost și mai contradictorii în ceea ce privește originea sa.

- Cea mai vehiculată ipoteză a fost aceea care susținea că acest termen ar veni de la „maratvany” care în limba maghiară ar avea două sensuri: de rămășiță sau de resturi, înțelegându-se prin aceasta, faptul că momârlanii sunt rămășițe ale dacilor.

- Alții au avansat ipoteza că termenul ar deriva de la momârlă, adică de la moviliță, de la o ridicătură de pământ, datorită doar asemănării termenilor.

- Preotul Jura Marcu (1914-1997) din satul Jieș a emis ipoteza că lucrătorii forestieri veniți de la Belluno, Udine, Firenze din Italia, văzând faptul că localnicii jieni sunt mari consumatori de lapte, i-au numit „neînțărcați, băutori de lapte, sugari” atribuindu-le pentru acest lucru termenul de „momârlani” în dialectul udinez.

Am pornit pe această pistă, dar nici în limba italiană, nici în dialectele în cauză nu există nici un termen care măcar de departe să fie oarecum, asemănător cu cel de momârlan pentru calitățile de mari băutori de lapte (neînțărcați etc.) puse în seama localnicilor. Am consultat în acest sens părerile primarului din Belluno precum și ale românilor care trăiesc de mulți ani în aceste zone ale Italiei, cunoscători ai limbii italiene și ale dialectelor locale și răspunsurile au fost negative.

Abordând scrierile și ipotezele emise de Petru Blaj Dinvale, am dus mai departe teoria dezvoltată de preotul Jura care, până la un punct, era pe drumul cel bun.

Așa am descoperit că în secolul al XIX-lea, deceniul V-VI, italienii bellnunezi veniți în Valea Jiului ca muncitori forestieri pentru deschiderea minelor, ca lucrători pentru construirea caselor de lemn din coloniile miniere și ca bocșeri pe Valea Galbenii și pe Valea Popii, au fost uimiți de asemănarea jienilor băștinași, ca ocupație (păstorit), limbă și port cu ciobanii MARMOLANI din jurul muntelui MARMOLADA de la ei, situat în Alpii Dolamiți și i-au numit și pe aceștia MARMOLANI.

Străinii care lucrau atunci la exploatarea cărbunelui, neînțelegându-i sensul și sorginea cuvântului, l-au preluat din gura italienilor ca drept etnonim al populației locale de băștinași. Primii care au făcut acest lucru au fost chiar moșii și moldovenii de la Iacobeni.

Funcționarii maghiari care lucrau în administrație au auzit și ei termenul de la italieni, l-au luat întocmai și l-au adăugat limbii lor ca „marmolany” la singular și „marmolaniok” la plural. Muncitorii veniți din Iacobenii Bucovinei și moșii din părțile Abrudului și Câmpenilor au „nășit” cuvântul, românzându-l în forma: momârlan, momârlancă, prin fenomenul fonetic de metateză.

De precizat faptul că și baronii austrieci, frații Rotchift, Klein și Speel care au venit tot în acea perioadă, în Valea Jiului, cunoșteau Tirolul cu numele păstorilor din zona Marmolada, așa că le-au spus și ei jienilor: MARMOLANEN.

Că termenul de momârlan își are originea în perioada începutului minieritului în Valea Jiului în anii 1840-1850 și că provine de la italieni, nu aveam

nici un dubiu. Acest lucru a fost susținut cu argumente temeinice de către pr. Jura Marcu.

În anul 1937, Cic Petru (1835-1838) din satul Maleia, poreclit de către italienii cu care a lucrat de la o vârstă fragedă la mină, câteva decenii „Buca”, i-a relatat preotului Jura faptul că italienii au fost aceia care au introdus acest termen. El a fost o prezență vie în evenimentele locale de atunci și a făcut peste ani „o transmisie și o confirmare” în timp, de la fața locului. Acest lucru l-a determinat pe preotul Jura să afirme în mod plastic și convingător faptul că: „Ceea ce nu au reușit cercetătorii, rezolvarea enigmei a venit de la un bătrân mălăian (locuitor al satului Maleia n.n.) pe nume Cic Petru, care a lucrat timp de câteva decenii cu italienii la mină, fiind o cronică vie a evenimentelor din Valea Jiului de atunci”.

Petru Blaj Dinvale, născut în anul 1951 în cătunul Boțoni (Petroșani), trăitor după absolvirea Facultății de Medicină de la Craiova, în orașul Tecuci, așa după cum am mai amintit, a valorificat povestirile și informațiile primite de la bunicii și străbunicii săi, care mergeau până la începuturile mineritului pe meleagurile jiene. Toate acestea confirmă cele pe care le-am susținut mai sus.

Bunicul său a trăit în perioada Primului Război Mondial aproximativ patru ani ca prizonier între marmolanii dolomiți. Acesta povestea că „până și ciocanul și nicovala pentru bătut coasa îs ca ale noastre, iar toporâștea coasei are două picioare (mânere) ca la noi și nu unul ca la regățeni sau oșeni”.

Mi-aș fi dorit să ajung în Ladinia și să văd la fața locului asemănările dintre ciobanii MARMOLANI și cei din Valea Jiului. Se știe că belunezii mai sunt numiți și ladini după limba vorbită de ei „ladina”, limbă retoromanică.

Nu am reușit să ajung acolo. Au ajuns în schimb reporterii revistei Formula As, în luna septembrie 2012, împreună cu directorul revistei, Sânziana Pop. Apreciații reporteri: Bogdan Lupescu, Ciprian Pop, Claudiu Târziu, Ciprian Rus și Matei Florian au publicat multe materiale care privesc zona Munților Marmolada și pe locuitorii de acolo numiți marmolani.

În inima Dolomiților italieni există un munte ce se numește Valacia, iar cel mai înalt vârf al lui se numește Om (?!). Sunt „case din lemn, vechi de sute de ani care ai putea jura că sunt românești”. Și acolo printre locuitori se vorbește de luatul laptelui la vaci, despre strigoi. Și ei au covată de lemn pentru spălat rufele duse la râu în coșuri, limpezite în apă și bătute cu maiul. De necrezut, și la ei morții se îngropau în ogrăzile din spatele casei, până ce obiceiu a fost interzis de biserică. Și ladinii aveau bocitoare, dădeau de pomană o găină neagră peste sicriu exact ca în satele de momârlani. Femeile sunt îmbrobodite cu baticuri legate sub bărbie iar bărbații poartă pălării muntenești cu boruri scurte. Și încă ceva. Ladinii fac niște colăcei micuți copți în vatră, numiți „pițărăi”.

Asemănările cu jienii, descrise de către reporterii revistei Formula As ar putea continua, dar mă voi opri aici, punând o altă întrebare, pe care sunt convins că și-o pun și cititorii:

- **De unde toate aceste asemănări?** Pe baza documentelor consultate și a informațiilor pe care le-am avut la îndemână, am încercat un răspuns.

În anii 1930, marele savant Nicolae Iorga, le-a cercetat locul, limba și obiceiurile ladinilor din munții Dolomiți, așa cum ne amintește și Ciprian Rus „numindu-i ca cei mai buni frați ai noștri”. Nicolae Iorga sublinia și faptul că ladinii sunt vorbitori ai unei limbi romane apropiată de limba română.

Se presupune că ladinii sunt urmașii păstorilor proveniți dinspre Răsăritul Europei „mereu pe creste de munte, cu oile și vitele lor, ajunși până în Alpi”. Matei Florin, care a discutat cu etnologul ladin Cesare Poppi, ne redă următoarele afirmații ale acestuia: „Păstorii au venit de undeva din Est. Nu știu exact de unde. Posibil de undeva din sudul Dunării, din Balcani sau chiar din CARPAȚI (subl. n.). Când au venit, nimeni nu poate spune cu exactitate, poate la începutul Europei, poate la începutul lumii”.

Posibil ca fenomenul să se fi întâmplat în urma unor vechi și foarte de demult transhumanțe, în urma cărora condițiile prielnice să le fi permis acestor „păstori din Carpați” așezarea pe acele meleaguri păstrându-și tradițiile, limba, portul și obiceiurile „luate cu ei”.

Adăugând acum și faptul că studiile moderne de paleogenetică arată că italienii din nordul și mai ales din nord-estul Italiei sunt înrudiți genetic cu populația din arcul carpatic care a trăit în urmă cu 3000-5000 de ani, ne dă dreptul să stabilim o înrudire între aceste populații.

Studiul de paleogenetică realizat în Germania (între anii 2003-2006) de către profesorul Alexander Radowald și dr. Georgeta Cordoș a dovedit că populația actuală a României este clar înrudită genetic cu populațiile care au locuit pe teritoriul României în epoca bronzului și a fierului, adică acum 2500-5000 de ani. Acest lucru pune în evidență fără tăgadă continuitatea poporului român pe aceste meleaguri, continuitatea dacilor, bineînțeles. Sunt lucruri care confirmă intuiția din anii 1930 a marelui savant Nicolae Iorga.

Momârlanii și dicționarele. Din păcate, niciun dicționar apărut până la ora actuală nu amintește de comunitatea momârlanilor din Valea Jiului, care este o realitate, și nu dă o definiție corectă termenului de momârlan. Ba chiar mai mult, definiția pe care o găsim în toate dicționarele este de-a dreptul jignitoare:

- momârlan, momârlani, s.m. – Om prost, bătăran (...)

În ultimii ani, am trimis Academiei Române materiale etnografice pentru reabilitarea semantică a termenului de momârlan, recunoașterea existenței comunității momârlanilor din Valea Jiului și definirea corectă a acestor termeni.

Se impune separarea și delimitarea celor doi termeni distincți de momârlan și de mârlan, considerând că atributele celui de-al doilea termen, prin extensie de sens au fost extinse și asupra celui de momârlan, care nu are nicio legătură cu acesta.

Se pare că în urma insistențelor și a evidențelor la zi, războiul a fost câștigat. Cu adresa nr. 611/31.08.2015 am primit de la Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, sub semnătura d-lui acad. Marius Sala, directorul Institutului, o înștiințare în care se menționează faptul că în edițiile următoare ale dicționarelor, se va purcede la îndreptarea acestor lucruri.

Concluzii. *Termenii de barabe și momârlani au apărut aproximativ cam în aceeași perioadă, perioada de început a minierii în Valea Jiului.*

Termenul de barabe a fost adus pentru muncitorii străini de către moșii forestieri, care-și spuneau, barabe atunci când plecau în țară la muncile de exploatare forestiere, spunând că pleacă în bărăbie. Termenul a fost preluat și atribuit tuturor străinilor care veniseră să lucreze în Valea Jiului.

Termenul de momârlan a fost adus și introdus în deceniul V-VI al secolului al XIX-lea de către italienii beleunezi veniți în Valea Jiului tot ca muncitori forestieri la bocșeriile care transformau lemnul în cărbune de lemn (mangal). Aceștia au fost uimiți de asemănarea jienilor băștinași, ca ocupație, limbă și port cu ciobanii MARMOLANI din zona muntelui MARMOLADA de la ei, din Alpii Dolomiți și le-au spus și acestora MARMOLANI. Străinii care lucrau atunci la exploatarea cărbunelui neînțelegându-i sensul și sorgintea cuvântului, l-au preluat din gura italienilor ca drept etnonim al populației locale de băștinași. Apoi prin fenomenul fonetic de metateză, marmolanul de atunci a devenit momârlanul de azi.

La început atât termenul de barabă cât și cel de momârlan au fost oarecum termeni de ciufală pentru cele două categorii de locuitori, dar cu timpul, au ajuns să fie acceptați ca o definiție a celor două categorii de locuitori: băștinași și străini.

- Ioan Dan Bălan se întreabă dacă „ar purta momârlanii cu mândrie un nume dat de barabe?” contestând originea termenului. La această întrebare tendențioasă răspunsul este la îndemâna oricărui trăitor de baștină de la sate. Când ți se atribuie o poreclă nu te întreabă nimeni dacă o accepți sau nu. În satele de momârlani, aproape fiecare are o poreclă, aceștia fiind cunoscuți mai mult după propriul nume: Cafei, Căcău, Butoi, Polmac etc., pentru a mă opri doar la câteva. După o perioadă, acestea sunt cunoscute și de purtătorii lor și de voie de nevoie chiar însușite.

Momârlanii sunt o comunitate reprezentativă a Văii Jiului înglobând pe toți locuitorii de vatră, crescători de animale „urmași ai dacilor” și mai ales ai dacilor liberi, așa cum le place acestora să se autodefinescă. Sunt oameni harnici, ospitalieri, cu mult bun simț, cu frica lui Dumnezeu și cu o inteligență nativă remarcabilă. Îi întâlnim din extremul estic al Văii Jiului, cătunul Răscoala, situat la poalele munților Șureanu, până în extremul vestic de la Câmpu lui Neag, de la Dealu Babii până pe pantele Merișorului ce coboară spre Petros. Este Ținutul momârlanilor, din Valea Jiului, loc numit în trecut și Țara Jiurilor.

Cât privește susținerea momârlanilor că ei ar fi urmașii dacilor și în special al dacilor liberi, aș aduce pe scurt și unele argumente.

1.Acoperirea capului. *Momârlanii umblă în permanență cu capul acoperit. Se descoperă, în principiu, atunci când servesc masa, când poartă doliu, în special în cele trei zile care preced înmormântarea. Unii autori susțin că în vremurile mai îndepărtate, tinerii purtau chiar și în biserică, la cununie, capul*

acoperit (Mircea Baron). Acest lucru ne-ar putea duce cu gândul la clasa nobiliară a dacilor – tarabostes (pileati) care purtau pe cap acea căciulă numită pilleum, spre deosebire de dacii de rând, comati (Pletoșii), care aveau capul descoperit și pletele la vedere. Ar fi vorba de un instinct genetic, bine conservat în timp.

2. Statuile dacilor. Cele patru statui de daci de pe arcul lui Constantin (și

Statuie de dac la Roma

altele de la Roma) ni-i înfățișează pe daci cu o ținută demnă, având capul acoperit și mâinile situate în față, având palma dreaptă așezată peste încheietura mâinii stângi. Ori, în satul de altădată, când mergeai să pozezi un jian îți spunea invariabil: stai să mă tomnesc. Aranjatul (tomnitul) consta în potrivirea faldurilor de la poala cămășii în față pentru a da bine și așezarea mâinilor în față, așa cum am amintit, exact ca la statuile antice. Este tot o conservare în timp a originii momâr-lanilor.

Momârlan al zilelor noastre